Quaderns Agraris (Institució Catalana d'Estudis Agraris), núm. 54-55 (desembre 2023), p. 67-87
ISSN: 0213-0319 · e-ISSN: 2013-9780
https://revistes.iec.cat/index.php/QA · DOI: 10.2436/20.1503.01.150

La citricultura valenciana des de l'entrada d'Espanya a la CEE: evolució de la producció i del comerç durant els primers vint anys (1985-2005) i perspectives davant del tractat amb l'Àfrica austral, Mercosur i el Brexit[1]

Joan Esbrí-Castell

Investigador independent

REBUT: 24 DE GENER DE 2022 - **ACCEPTAT:** 21 DE MARÇ DE 2023

RESUM

L'objectiu primer d'aquest treball és revisar l'evolució de la producció i del comerç citrícoles valencians durant els primers vint anys de pertinença a la Comunitat Econòmica Europea (CEE). Concretament, la taronja i la mandarina han esdevingut emblemes de l'agricultura de mercat al País Valencià des de finals del segle XIX. Tanmateix, tot i continuar sent-ne la principal regió productora d'Espanya, presenta una estructura de la propietat minifundista que la fa més vulnerable als canvis en un mercat globalitzat. Política-

1. Aquest article és un resum del treball bibliogràfic elaborat en el marc de l'assignatura Contemporary Europe facing Globalisation, del Màster en Història del Món de la Universitat Pompeu Fabra de l'any 2021.

Correspondència: Joan Esbrí Castell. A/e: *joan.esbri01@estudiant.upf.edu*.

ment, serien destacables els acords comercials amb grans exportadors citrícoles extraeuropeus per part de la Unió Europea; primer amb el nord de l'Àfrica i, després, amb la Comunitat de Desenvolupament de l'Àfrica del Sud i Mercosur. L'article comença amb la història d'aquests conreus en terres valencianes i acaba esbossant els reptes que suposa el Brexit.

PARAULES CLAU: citricultura valenciana, Comunitat Econòmica Europea, Unió Europea, acord UE-Sud-àfrica, acord UE-Mercosur, Brexit.

Valencian citriculture since Spain's entry into the EEC. The evolution of production and trade in the first twenty years (1985-2005) and perspectives in view of Brexit and the treaties with Southern Africa and with Mercosur

ABSTRACT

The first objective of this article is to review the evolution of Valencian citrus production and trade in the first twenty years of membership in the European Economic Community (EEC). Specifically, oranges and tangerines have been emblems of the Valencia region's market agriculture since the end of the 19th century. However, while continuing to be Spain's main producer region, Valencia presents a smallholder structure that makes it more vulnerable to changes in a globalized market. Politically speaking, the commercial agreements between large non-European citrus exporters and the European Union are highly significant: these agreements were first reached with North Africa and subsequently with the Southern African Development Community and with Mercosur. This article begins with the history of citrus crops in the Valencia region and ends with a discussion of the challenges posed by Brexit.

KEYWORDS: Valencian citrus industry, European Economic Community, European Union, EU-South Africa Agreement, EU-Mercosur Agreement, Brexit.

La citricultura valenciana desde la entrada de España en la CEE: evolución de la producción y del comercio en los primeros veinte años (1985-2005) y perspectivas respecto al tratado con África Austral, Mercosur y el Brexit

RESUMEN

El objetivo primero de este trabajo es revisar la evolución de la producción y del comercio citrícolas valencianos en los primeros veinte años de pertenencia a la Comunidad Económica Europea (CEE). Concretamente, la naranja y la mandarina se han convertido en emblemas de la agricultura de mercado en la Comunidad Valenciana desde finales del siglo XIX. Sin embargo, a pesar de seguir siendo la principal región productora de España, presenta una estructura de la propiedad minifundista que la hace más vulnerable a los cambios en un mercado globalizado. Políticamente, serían destacables los acuerdos comerciales con grandes exportadores citrícolas extraeuropeos por parte de la Unión Europea; primero con el norte de África y, después, con la Comunidad de Desarrollo de África del Sur y Mercosur. El artículo empieza con la historia de estos cultivos en tierras valencianas y acaba esbozando los retos que comporta el Brexit.

PALABRAS CLAVE: citricultura valenciana, Comunidad Económica Europea, Unión Europea, acuerdo UE-Sudáfrica, acuerdo UE-Mercosur, Brexit.

1. Introducció

Els cítrics (*Citrus*) són originaris del sud-est asiàtic, d'una àrea compresa entre la vessant meridional de l'Himàlaia, la península de Siam, l'arxipèlag d'Indonèsia i el sud de la Xina (Maroto, 1998; Iniesta, 2016). La menció més antiga que se'n coneix apareix en un document xinès del segle V aC, que recull com l'emperador Da Yu estipulà dos tipus de taronja com a formes de tribut al segle XIII aC (González-Sicilia, 1968; Iniesta, 2016). Algunes varietats foren introduïdes a Espanya al començament de l'època andalusina, com seria el cas del taronger amarg (*Citrus aurantium*) i la llimera (*Citrus limon*). Pel que fa a la taronja dolça (*Citrus sinensis*), més abundant i comercial actualment, va arribar a la península Ibèrica i Itàlica al final del segle XV, importada des d'Orient via Portugal (Zaragoza, 2014). Tanmateix, es tractaria d'una planta principalment ornamental fins a l'últim quart del segle XVIII. El pioner sembla que en fou mossèn Vicent Monzó, que el 1791 plantà un tarongerar a Carcaixent per a la comercialització (Zaragoza, 2018). Va ser des-

tacable la seua ubicació en zona limítrofa de secà. De fet, les exportacions agrícoles valencianes es van multiplicar per 25 entre el 1834 i el 1882 (Piqueras, 1997).

Tanmateix, tal com explica Piqueras (1997), la taronja va esdevenir el producte emblemàtic de l'agricultura valenciana de mercat a partir del 1850, coincidint principalment amb tres factors. Primer, l'augment de la demanda nacional, britànica i francesa de productes hortofructícoles per part de les classes urbanes puixants. Segon, la regressió del mercat de la seda i la sosa natural valencianes en competència amb la seda oriental i la sosa càustica, respectivament. I tercer, la plaga de paràsits que arruïnà els tarongerars portuguesos. Així, els comerciants britànics passaren a fixar-se a la vall del Guadalquivir i València. El 1849 Portugal havia exportat 40.000 tones de taronja i Espanya 6.000, mentre que el 1881 n'eren 2.376 enfront de 81.000, respectivament. El cultiu es va anar expandint des dels focus de Borriana i Vila-real i d'Alzira i Carcaixent, seguint les línies de ferrocarril, amb bon clima per als cítrics i aprofitant l'avantatge comparatiu de la regió pels preus assequibles de la terra i de la mà d'obra. El 1913 s'arribà a mig milió de tones (Mt) exportades, i les principals destinacions durant tota la centúria foren la Gran Bretanya, França, Alemanya, Bèlgica i els Països Baixos (Piqueras, 1997; Noguera, 2010).

Quant al mandariner, se sap que el primer exemplar d'Espanya es plantà a l'Hort de Mascaró de Borriana el 1856, i aquell any don Josep Polo decidí plantar-ne a la veïna Vilareal (Amorós, 1989; Franquet, 1998). L'expansió de la mandarina ha anat molt aparellada a la de la taronja des de llavors, fins a sobrepassar-la al final del segle xx. A més, amb volums més reduïts, València també té la primacia en la producció espanyola d'aranja, importada de Califòrnia el 1910 (Gómez, 1989).

Pel que fa al conjunt de la citricultura espanyola i, particularment, valenciana, si al llarg del segle xx la tendència a l'alça fou ben clara, també caldria assenyalar la regressió de les exportacions des de l'inici de la Primera Guerra Mundial fins al 1924, així com els desastrosos anys trenta i quaranta per l'efecte de les gelades i la Guerra Civil espanyola. Això, sense deixar de banda la presència de malalties, com la gomosi (*Phytoptora*), i plagues, com la serpeta grossa (*Lepidosaphes beckii*), que van obligar a adoptar el patró taronger amarg perquè era el més resistent (Piqueras, 1997; Gómez, 1989). Amb tot, el 1971 la superfície valenciana de cítrics per províncies ja era de 85.679 ha a València, 25.376 a Alacant i 31.124 a Castelló. I el 1985 arribava a 92.958, 43.373 i 36.835 ha, respectivament. Això suposava el 693 % d'Espanya. Seguida d'Andalusia, amb un 15 %, i de Múrcia, amb un 12 %, la suma dona el 96 % de les terres citrícoles de l'Estat espanyol, que va passar de 18.656 ha l'any 1900, a 252.316 el 1985, un increment del 1.352 % (Gómez, 1989).

2. L'ingrés d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea (CEE)

L'agricultura de regadiu, orientada a l'exportació, havia permès l'acumulació de capitals al País Valencià durant el segle xx. Entre els anys cinquanta i vuitanta, la indústria esdevingué el motor econòmic regional, acompanyada d'una gran concentració demogràfica en l'estreta franja litoral, en detriment de l'interior de secà (Noguera, 2010). La citricultura havia tingut un paper de primer ordre en aquest procés.

Des de 1970, Espanya mantenia un acord preferencial amb la Comunitat Econòmica Europea (CEE), la destinació principal de les exportacions hortofructícoles del país, que anirien augmentant. Després de dècades de dictadura, el 5 de febrer de 1979 s'iniciaren les negociacions per a l'entrada d'Espanya i Portugal a les Comunitats Europees.[2] Justament l'agricultura fou una de les qüestions més sensibles, donat el potencial espanyol i els recels que despertava a França especialment. Des de la seua fundació el 1957, la CEE mantenia un sector primari fortament protegit, excedentari i amb preus molt superiors als mundials en alguns productes. La Política Agrària Comunitària (PAC) s'enduia més de dos terços del pressupost comunitari (d'1,2 bilions de pessetes el 1980, més 1,5 bilions a càrrec dels estats membres). De tota manera, en agricultura podia intuir-se que l'ingrés d'Espanya al mercat comú beneficiaria especialment la vall del Guadalquivir (Díaz, 1982). L'hortofructicultura espanyola era altament competitiva i amb poca intervenció estatal, per això, a fi d'evitar una distorsió massa sobtada del mercat alimentari europeu, es va preveure un període d'adaptació bietàpic en una dècada (Ballestero, 1983). En el cas dels cítrics, de 1980 a 1985, a l'Estat espanyol s'hi havien incorporat dos milions d'arbres, i l'estratègia era incrementar les varietats precoces com la mandarina clausellina, les taronges navelina, newhall i valencia late; i l'aranja (Gómez, 1989).

El 1980, sobre el 85 % de les exportacions espanyoles de cítrics, gairebé 2 Mt, que suposaven el 20 % de les exportacions agràries del país, es dirigien a la CE-10. En la campanya 1985-1986, el 54 % de la superfície citrícola espanyola era dedicada a tarongers dolços, i el 25 %, a mandariners. D'aquestes superfícies de cultiu, el 71 % i el 87 %, respectivament, eren al País Valencià (Gómez, 1989). El 12 de juny de 1986, Espanya i Portugal signaven el Tractat i l'Acta d'adhesió a les Comunitats, efectiva el primer dia de l'any següent. En aquella època, sobre un 25 % de la producció citrícola espanyola era per al mercat interior en fresc, més del 50 % per a exportació en fresc i d'un 6 a un 15 % per a transformació en indústria, depenent de les gelades de l'any. Llavors, el mercat citrícola

2. Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer (CECA), Comunitat Econòmica Europea (CEE) i Comunitat Europea de l'Energia Atòmica (Euratom).

de la CEE representava quasi la meitat del mundial, encara que membres productors com Itàlia i Grècia només podien abastir llurs mercats nacionals.

Poc després de l'entrada a la CEE, durant la campanya 1987-1988, Espanya va arribar a produir 4,5 Mt de cítrics; en cinquanta anys havia incrementat la producció un 365 %. D'aquests 4,5 Mt, 2,4 van ser per a exportació; d'aquest volum, el 84 % va anar a la CEE, el 50 % eren taronges dolces i el 32 % mandarines. Els anys vuitanta començaren per a Espanya, ja el primer exportador mundial del sector, amb poc menys de 3 Mt de cítrics. Tal com s'ha comentat, la integració de l'hortofructicultura espanyola es va fer en dues fases: es van eliminar les restriccions temporals a l'exportació l'1 de gener de 1990 i es van retirar els preus de referència un any més tard (Soria, 1996). La integració plena va ser el 1993, arran del Tractat de la Unió Europea (UE) i l'establiment del Mercat Únic, encara que s'havia previst per al 1995. Espanya havia assumit aquesta condició, i la CEE havia concedit la limitació temporal d'importacions de lactis, carn bovina i blat al nou país membre.

Quant al País Valencià, el 1987 va arribar a la superfície màxima de tarongers plantada en la seua història, amb 96.499 ha. A partir de llavors, amb algun lleu pic als anys noranta, s'inicia un declivi inequívoc. Per contra, va anar augmentant la superfície dedicada als mandariners, que aquell any era de 54.999 ha. Així mateix, la superfície de regadiu va anar minvant després d'arribar al punt àlgid el 1989, amb 369.465 ha (Generalitat Valenciana, 2020*b*).

De 1991 a 1995, el País Valencià va guanyar 15.703 ha de mandariners i va perdre 9.083 ha de tarongers i 8.782 ha de regadiu, amb una pèrdua total de cultiu de 66.746 ha (Generalitat Valenciana, 2020*b*). Nogensmenys, l'entrada a la Comunitat Europea havia suposat un punt d'inflexió en la producció citrícola espanyola, que havia anat creixent, basant-se en l'increment de superfície a la Regió de Múrcia i a l'Andalusia occidental; sense augmentar gaire la productivitat (Estruch, 2007). Des del començament dels anys

TAULA 1

Producció i exportació citrícola valenciana dins de l'espanyola (t). Taronja i mandarina desglossades. Campanya 1995-1996

	Taronja		Mandarina		Total de cítrics	
	Producció (t)	Exportació (t)	Producció (t)	Exportació (t)	Producció (t)	Exportació (t)
Comunitat Valenciana	2.128.371	1.035.954	1.545.709	965.035	3.709.249	2.056.829
Resta de l'Estat	305.063	119.046	17.291	124.965	740.751	428.171
Espanya	2.433.434	1.155.000	1.563.000	1.090.000	4.450.000	2.485.000

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de Soria (1996).

noranta, la collita es mantenia en uns 5 Mt, tot i que en la temporada 1995-1996 disminuí un 12 % (Juste, 1995; Soria, 1996). Hi havia unes 275.879 ha plantades de cítrics a tot l'Estat, de les quals 248.390 estaven en rendiment, repartides en 126.500 ha de tarongers i 78.440 de mandariners. Del País Valencià provenia el 83 % dels cítrics espanyols (Soria, 1996). Malgrat la pèrdua de pes relatiu, València encara produïa la major part dels cítrics d'Espanya (taula 1).

En el pla internacional, el 1995 es fundà l'Organització Mundial del Comerç (OMC). Tot i que els acords dirigits a anar liberalitzant el mercat agrícola europeu van canviar la PAC, van afectar poc la citricultura valenciana, atès que aquesta producció estava exempta de proteccionisme (Noguera, 2010). Aleshores, el comerç mundial de cítrics suposava uns 6,3 Mt per temporada, dels quals 4,5 eren produïts a Europa i als Estats Units. A l'hemisferi nord anaven prenent rellevància alguns països nord-africans, com Egipte, Turquia i el Marroc, amb els quals la CEE va subscriure acords d'associació entre 1995 i 2001. Amb produccions que encara no feien ombra a l'espanyola, van anar esdevenint-ne competidors. D'altra banda, a l'hemisferi sud estava en auge la citricultura brasilera per a transformació, i per a consum en fresc prenia volada Río de la Plata i Sud-àfrica (Soria, 1996; García, 2002).

Així, malgrat la posició preeminent d'Espanya en el mercat citrícola internacional, els esglaons més petits de la cadena de valor estaven patint. L'oferta de cítrics s'havia ampliat amb països capaços de produir a uns costos més reduïts que els europeus a costa de regulacions laborals i fitosanitàries més laxes. Per contra, la mà d'obra agrària s'havia encarit a Espanya gairebé un 50 % entre 1985 i 1995, mentre que els preus percebuts pels productors s'havien reduït de mitjana un 25 %. Això, sense comptar l'encariment dels fitosanitaris a la CEE per ser d'alta qualitat i més respectuosos mediambientalment (Juste, 1995). D'altra banda, l'estructura de la propietat esdevé un factor d'importància capital en la rendibilitat del sector, tant pel volum produït com per l'opció de mecanització i la reducció de costos subseqüent. El cost de manteniment d'un tarongerar mitjà espanyol, de 5 a 10 hectàrees, amb 400-450 arbres per hectàrea, era de 750.000-800.000 pta./ha, sense comptar la recol·lecció. *Ceteris paribus*, la despesa per als mandariners, més delicats quant a tractaments, era de 900.000-950.000 pta./ha. En ambdós casos, per tal de garantir-ne la viabilitat, la producció havia de ser d'almenys 30.000-35.000 kg/ha. A Espanya, però, el 33 % de les explotacions tenien menys de 2 ha, i més del 54 % en tenien menys de 5. I al País Valencià les finques, de mitjana, eren de 2 ha, i el 70 % no arribaven a 1 ha. Així, les sinergies per volum eren ben limitades i, segons tècnics de l'Institut Valencià d'Investigacions Agràries, només el 30 % de la superfície valenciana de tarongers i el 20 % de mandariners eren mecanitzables. Per contra, a Andalusia, el 50 % dels tarongerars i quasi el 30 % dels camps de mandariners eren mecanitzables (Juste, 1995).

Caldria no oblidar tampoc la qüestió de les varietats i la concentració temporal de l'oferta de producte. Des de 1980, s'havia triplicat la producció de clementines, i s'havien desenvolupat híbrids de mandarines extraprimerencs. A mitjan anys noranta, hi havia un gran interès dels consumidors en varietats precoces de mandarina, com la clausellina, la marisol, l'oronules i la clemenpons; però el 60 % de les mandarines valencianes eren clemenules. Quant a les taronges, la majoria eren navel, i s'anaven plantant les noves lane late. Tot i que a Espanya hi havia varietats com per a produir tot l'any, l'oferta estava —i està— molt concentrada en els mesos d'octubre a gener i de novembre a març, cosa que feia abaixar els preus fins al punt de comprometre la rendibilitat de les petites explotacions. D'un altre costat, les exportacions es mantenien en uns 2,5 Mt anuals, mentre que la producció ja era d'uns 5 Mt. Malgrat l'augment del consum interior, quedaven vora de 0,5 Mt difícils de col·locar (Juste, 1995).

Finalment, l'insecte *Phyllocnistis citrella* o «minador dels cítrics», una plaga originària del sud-est asiàtic, a partir dels anys vuitanta va esdevenir un motiu de preocupació nou (Juste, 1995). Per tot plegat, una família valenciana quedava lluny de poder viure tranquil·lament amb trenta fanecades (25 ha) de cítrics com a les dècades de 1960 i 1970 (Noguera, 2010).

Al començaments dels 2000, les dinàmiques ja iniciades des de finals dels anys vuitanta van continuar i en alguns casos es van accentuar al País Valencià. Ara, però, la pèrdua de pes de l'agricultura en l'ocupació va acompanyada de l'increment de mà d'obra immigrant. A més, s'estava produint una «fuga de capitals» d'empreses valencianes cap a Andalusia i l'Àfrica septentrional (Noguera, 2010).

Per un altre costat, és menester considerar la petjada hídrica del regadiu, el 60 % de la superfície de cítrics, en una zona de clima mediterrani com el País Valencià, amb règims de precipitació anuals de 450-600 mm o menys en alguns punts. L'any 2000, s'hi estimava un dèficit global anual de 400 a 700 hm^3 (Rico, 2002; Noguera, 2010), i l'agricultura consumia el 75-80 % de l'aigua de la regió. A més, l'agricultura competia per l'aigua amb el turisme puixant, que agreujava l'esgotament i la salinització dels aqüífers. Tanmateix, les gairebé 200.000 hectàrees de cítrics eren un «pulmó verd» i evitaven l'erosió (Piqueras, 1999; Noguera, 2010). No era cosa menor aquesta massa vegetal envoltant els nuclis urbans del litoral saturat, un 20 % del territori que concentrava més del 90 % de la població. A més, moltes hectàrees, en cas d'abandonar-se, podien convertir-se en sòl edificable per l'especulació urbanística galopant; i es podia multiplicar per 10 o per 15 el valor d'una hectàrea citrícola a ple rendiment. D'altra banda, a l'ocupació directa del sector agrari (el 2,6 % del total valencià el 2005, en què la citricultura era l'activitat més significativa), caldria sumar-li l'ocupació indirecta de la cadena de valor. I des d'un punt de vista intersubjectiu, la citricultura havia esdevingut un símbol valencià en el darrer segle i mig (Noguera, 2010). No se'n podia prescindir, però calia estendre el reg per degoteig.

A escala mundial, la producció citrícola, en el primer lustre del segle XXI, superava els 90 Mt, amb un pic de 100,9 Mt en la campanya 2003-2004. La producció s'havia duplicat respecte de 1980, juntament amb l'increment de la demanda. Més de dues terceres parts dels cítrics es collien a l'hemisferi nord, on es pagava millor el producte. Espanya, segons campanyes, era el quart o el cinquè productor mundial, per darrere del Brasil (per a transformació), els Estats Units d'Amèrica (EUA) (per a suc, amb Califòrnia com a líder en fresc) i la Xina (on la producció s'havia multiplicat per sis en vint anys per l'increment de la renda interior); amb produccions semblants a les mexicanes, d'uns 6 Mt amb daltabaixos. Tanmateix, produint el 6,5 % dels cítrics del món, Espanya era el primer exportador mundial en fresc, amb el 31 % dels intercanvis. Amb una producció del 4,9 % de les taronges del món, el 12,4 % de les mandarines i el 9 % de les llimes, liderava el comerç internacional d'aquests fruits amb el 27,7 % de les exportacions, el 51,6 % i el 26,4 %, respectivament. Com a segon exportador en fresc venia Sud-àfrica, capdavantera en producció citrícola de l'hemisferi sud i en exportació de contraestació als EUA i la Unió Europea (UE) (Martínez, 2006).

Vint anys després de l'adhesió a la CEE, en la temporada 2005-2006, Espanya produïa 5,2 Mt. De tota manera, havia sigut una mala collita per les fortes gelades. En la temporada anterior, se n'havien collit 6,3 Mt, i en la següent, s'arribà al rècord de 6,8 Mt a causa de la recuperació dels fruiters. És a dir, des de la campanya 1985-1986 la producció espanyola quasi s'havia duplicat, amb un increment de més de 3 Mt. No obstant això, unes collites tan bones provocaven la caiguda dels preus. S'havia plantat massa i la producció augmentava més que no pas la demanda de la UE, tot i els països de l'Est incorporats des de 2004. Les exportacions, en vint anys, havien passat d'uns 2,5 Mt a uns 3,5 Mt (Martínez, 2008) (taula 2), el 90 % de les quals anaven a la UE-25 (Martínez, 2006). Quant a la superfície citrícola espanyola, el 2005-2006, era de 311.004 ha. El País Valencià,

TAULA 2

Producció i exportació citrícoles valencianes dins de l'espanyola (t). Taronja i mandarina desglossades. Campanya 2005-2006*

	Taronja		Mandarina		Total de cítrics	
	Producció (t)	Exportació (t)	Producció (t)	Exportació (t)	Producció (t)	Exportació (t)
Comunitat Valenciana	1.161.821	984.000	1.559.917	1.266.600	3.022.974	2.408.700
Resta de l'Estat	1.135.375	287.300	384.561	169.000	2.202.988	829.400
Espanya	2.297.196	1.271.300	1.944.478	1.435.600	5.225.962	3.238.100

*: campanya amb pèrdues significatives per gelada.

FONT: Elaboració pròpia a partir de dades de producció de Martínez (2006) i dades d'exportació de la Generalitat Valenciana (2006).

havent-ne perdut vora 10.000 respecte de l'any 2000, es quedava en 181.968 ha, de les quals 71.945 eren de tarongers i 94.773 de mandariners (Generalitat Valenciana, 2020*a* i 2020*b*).

Per una qüestió de limitació geogràfica, després de l'expansió citrícola en altres regions espanyoles, la quota de participació valenciana sobre el total va disminuir (Estruch, 2007). Però el 60 % dels cítrics d'Espanya continuaven sent valencians, amb un percentatge semblant respecte del total de taronges espanyoles i un 80 % de les mandarines (Martínez, 2008). De fet, les mandarines, amb 85.943 ha, el 1996 van substituir la taronja (85.542 ha) com a principal cítric a la Comunitat Valenciana, i el 2002 s'arribà a l'extensió màxima de mandariners en la història valenciana amb 96.356 ha (Generalitat Valenciana, 2020*b*). Anualment, s'exportava sobre el 60 % dels cítrics valencians. El 2005-2006, el 77,3 % de les exportacions espanyoles de taronges i el 90 % de mandarines foren de procedència valenciana. Fet i fet, València només era superada per una regió en la producció d'un cítric: Múrcia, en llimes (Generalitat Valenciana, 2006).

Nogensmenys, l'excés d'oferta arrossegat durant més de dues dècades va comportar —amb daltabaixos— l'estancament dels preus pagats als llauradors, davant l'augment simultani dels costos de producció. En conseqüència, al País Valencià la tendència era augmentar la superfície de la finca, sense deixar de presentar l'estructura de la propietat més heterogènia de les zones citrícoles d'Espanya, i del món, amb 1,3 ha de mitjana per explotació (Estruch, 2007). L'absència d'un model cooperativista fort —més enllà de la venda del producte no transformat— debilitava el poder de negociació dels llauradors menuts enfront dels intermediaris. A més, sense fer ombra a la producció valenciana i espanyola, al mercat europeu saturat s'hi afegien les importacions nord-africanes en augment —del Marroc i Egipte sobretot—, en virtut d'acords que no exigien ni controls de qualitat ni condicions laborals equivalents a les de la UE (Noguera, 2010). Això sense oblidar les importacions de sucs concentrats brasilers. Per això, una manera que tenia Espanya de reduir la dependència del mercat europeu era tractar d'obrir nous mercats, com el japonès, el canadenc i el dels EUA. En tot cas, eren empreses a llarg termini, donades les dificultats de penetració posades pels protocols exigits i el cost de les operacions (Martínez, 2006). L'alta rendibilitat de la citricultura espanyola quan ingressà a la CEE havia fet que es deixaren de banda les febleses, i el funcionament d'un mercat més globalitzat va anar estretint el marge de benefici de l'agricultor (Noguera, 2010). En ser la citricultura valenciana cada vegada un ofici menys atractiu, la mitjana d'edat va anar augmentant per manca de relleu generacional, i es va situar en 50-55 anys, si no més (Estruch, 2007).

3. L'Acord d'Associació Econòmica (AAE) UE-SADC

El 2016, trenta anys després de l'entrada d'Espanya i Portugal a la CEE, la UE i sis dels països de la Comunitat de Desenvolupament de l'Àfrica Austral (SADC, de l'anglès Southern African Development Community)[3] signaven l'Acord d'associació econòmica (AAE), que entraria en vigor l'octubre d'aquell mateix any. Per als efectes d'aquest treball, la importància rau en Sud-àfrica. De fet, prèviament, la UE tenia un acord de desenvolupament i cooperació amb aquest estat, signat el 1999. Entrà en vigor el 2004 i tenia per objectiu liberalitzar el comerç entre els signants, malgrat que la seua implementació va ser asimètrica tenint en compte la posició de partida privilegiada de la UE, i es van liberalitzar el 98,7 % dels béns sud-africans exportats a la UE i el 86,2 % dels exportats a Sud-àfrica (Compés, García i Martínez, 2019).

Del 2008 al 2016 s'havia produït un augment del 26 % de les inversions d'empreses espanyoles i de la UE a Sud-àfrica —entre les quals Iberdrola—, i l'AAE en va agilitzar els tràmits i els va donar seguretat jurídica (*La Vanguardia*, 2014). Malauradament, faltà transparència en l'elaboració i la negociació, i també reflexió sobre els efectes d'algunes de les disposicions per a determinats sectors. En el cas de l'hortofructicultura, sector en què no es van tenir en compte les associacions europees a l'hora de redactar el document, tampoc hi va haver estudis previs de l'impacte que podia tenir sobre la citricultura europea. Per contra, hi ha productes agraris i alimentaris exclosos de la liberalització per considerar-se *sensibles* de tres maneres diferents: amb contingents aranzelaris (lactis, sucre, flors i d'altres), amb reduccions aranzelàries parcials (sucs processats i d'altres) o amb absència total d'aranzels (carn bovina, arròs, plàtans i d'altres) (Compés, García i Martínez, 2019).

Quant a l'impacte sobre la citricultura valenciana de l'AAE, l'únic estudi a fons existent és del 2019, elaborat per Raúl Compés, José María García i Víctor Martínez, de la Universitat Politècnica de València (UPV), que va encomanar el grup Els Verds/ALE al Parlament Europeu. El debat s'intensificà perquè la campanya 2018-2019, poc després de l'aplicació de l'acord, fou de les més roïnes en dècades. Tant, que nombrosos agricultors optaren per deixar podrir els fruits al terra.[4] En l'informe, però, es deixa constància que

3. Angola, Botswana, les Comores, Eswatini, Lesotho, Madagascar, Malawi, Maurici, Moçambic, Namíbia, la República Democràtica del Congo, la República de Sud-àfrica, les Seychelles, Tanzània, Zàmbia i Zimbàbue.
4. En aquest fet intervingueren, a més, altres factors. Primer, un rècord de producció de 8 Mt de cítrics a Espanya, degut a l'allargament de la campanya per altes temperatures —situació que s'agreujarà previsiblement en el futur. Això anà acompanyat d'una baixada de preus per sobreproducció i també d'un excés de calibres menuts. Finalment, les protestes dels «armilles grogues» a França en dificultaren la distribució (Compés, García i Martínez, 2019).

no s'ajustaria a la realitat emprar l'AAE com a boc expiatori de la crisi de la citricultura valenciana, per dues raons principals.

Primera, perquè és un procés que ve des d'almenys el 1985, en part degut als factors endògens abans esbossats. Queda clar que el pes de la producció citrícola valenciana sobre el total de l'espanyola —que s'ha doblat des de l'entrada a la CEE— ha passat del 77 %, en el període 1985-1994, al 53 %, en el del 2015-2018. Cal afegir que l'expansió a Andalusia i Múrcia, amb plantacions més grans, mecanitzables i rendibles, en gran manera ha estat obra de grans operadors valencians i que aquestes collites són comercialitzades des de centres del País Valencià (Compés, García i Martínez, 2019). Segona, perquè no són les sud-africanes les úniques importacions que exerceixen pressió sobre els cítrics europeus en la comercialització en fresc, sinó que, en virtut d'acords d'associació, els subministres sobretot egipcis, turcs i marroquins cap a la UE també han augmentat. Començaren com a importacions de contraestació, però ara se solapen amb l'inici i el final de la campanya europea (Compés, García i Martínez, 2019).

Prenent com a període de referència el 2012-2015, el 2016 les importacions extraeuropees de taronges augmentaren un 13 % en valor i un 11 % en volum i, el 2018, un 31 % i un 27 %, respectivament. En canvi, per al mateix període de referència, els enviaments des del País Valencià, el 2016, disminuïren un 1% en valor i un 12 % en volum i, el 2018, baixaren un 9 % i un 17 %, respectivament. En mandarines, els subministres provinents de països tercers, el 2016, augmentaren un 28 % en valor i un 21 % en volum i, el 2018, un 47 % i un 39 %, respectivament. Les exportacions valencianes de mandarines, per contra, el 2016, baixaren un 1 % en valor i un 6 % en volum i, el 2018, ho feren un 8 % i un 12 %, respectivament (Compés, García i Martínez, 2019).

No obstant això, per les particularitats que presenta, paga la pena prestar atenció a Sud-àfrica. No debades es tracta de l'onzè productor citrícola mundial, que ascendeix a la segona posició en exportacions —immediatament darrere d'Espanya—, amb el 10 % de la quota de mercat. La seua producció està destinada en un 76 % a l'exportació, i només el 6 % al consum intern. El 35 % de les exportacions van a la UE, la principal compradora (Compés, García i Martínez, 2019). Fins fa poc, eren enviaments de contraestació. La novetat seria que l'AAE del 2016 estableix el límit del calendari d'importacions sud-africanes sense aranzels del quinze d'octubre al trenta de maig; un mes i mig més que prèviament. Això ha provocat el solapament de les varietats primerenques europees amb les tardanes de Sud-àfrica, en un moment en què les darreres gaudeixen de qualitats organolèptiques superiors. A més, està previst eliminar del tot els aranzels i calendaris el 2025 (Compés, García i Martínez, 2019). Com reconegué el comissari europeu Phil Hogan el febrer del 2017, sense concessions europees en cítrics, difícilment s'hauria conclòs favorablement l'acord. La ratificació al Senat espanyol no anà precedida ni succeïda de cap informe públic, ni de les Corts Generals ni del Govern; en contrast amb el Regne

Unit, que sí que en va fer (Compés, García i Martínez, 2019). Concebre l'acord com una imposició de la UE seria una perspectiva allunyada dels fets, perquè Espanya en tot moment ha tingut veu com a estat membre en l'elaboració.

Dit això, cal apuntar que, respecte del període de referència 2012-2015, l'octubre del 2018 les exportacions de taronges valencianes a la UE havien caigut un 31 %, mentre que les sud-africanes havien augmentat un 42 %. De mandarines, Sud-àfrica n'exporta sobretot d'abril a setembre, però s'han incrementat els enviaments a Europa d'agost a octubre, que se solapen amb les mandarines primerenques valencianes. El mes de setembre del 2018, amb 25.000 t, Sud-àfrica havia superat el País Valencià en exportacions a la UE (Compés, García i Martínez, 2019).

Comptat i debatut, el solapament de les importacions extraeuropees —no únicament les sud-africanes, però sí destacablement— ha redundat en la baixada dels preus percebuts pels citricultors valencians. En l'informe de la UPV, se'n fa una anàlisi triant sis varietats representatives per la seua difusió, per la seua precocitat o tardança, i pel seu valor comercial. Naturalment, els petits productors són els qui pateixen més dificultats. Per això València és la regió citrícola d'Espanya més vulnerable a les importacions de tercers països. Tanmateix, seria un error pensar que justament l'estratègia competitiva sud-africana està basada en el preu. Al contrari, està basada en la qualitat (Compés, García i Martínez, 2019).

En efecte, els mesos de setembre i octubre, quan la campanya mediterrània comença i la sud-africana acaba, els fruits de l'hemisferi austral generalment tenen millors qualitats organolèptiques que els primerencs valencians. A més, sabent que els productes passaran de vint a trenta dies embarcats fins a arribar a Europa, els productors sud-africans han apostat per la qualitat. Un bon producte pot aguantar dos mesos en càmeres, però les disparitats entre els conservants autoritzats a Sud-àfrica i a la UE incideixen en la competitivitat de llurs respectius cítrics. Finalment, a Sud-àfrica abunden les varietats prèmium, les més apreciades i cares, tot i que comporten una inversió d'implantació més gran. De fet, la mandarina híbrida nadorcott és la més cultivada, i també augmenta l'orri, la més ben pagada del món. Per contra, l'estratègia valenciana durant dècades s'ha basat en varietats precoces, benvingudes al nord d'Europa quan eren novetat, però ara desplaçades per les sud-africanes. Cal tenir present que el canvi a varietats d'alt valor comercial desenvolupades per l'enginyeria genètica no és fàcil per l'elevat preu dels drets de patent, una despesa que els productors menuts no poden assumir (Compés, García i Martínez, 2019).

En tot això, l'estructura de la propietat i la capacitat de coordinació també tenen un paper fonamental. Sí bé l'abundància de petits llauradors podria ser positiva per a la democratització del sector i el repartiment de la riquesa generada, és un gran taló d'Aquilles en absència d'un cooperativisme fort al llarg del procés de producció i comercialitza-

ció, de manera que es perden economies d'escala i capacitat de negociació enfront dels intermediaris. En canvi, la citricultura sud-africana està formada per un oligopoli de vint-i-cinc grans empreses, ben coordinades a través de la Citrus Growers' Association (Compés, García i Martínez, 2019).

Els cítrics podrien considerar-se un producte sensible; en realitat, a l'AAE hi ha la possibilitat de protegir sectors afectats negativament per la liberalització sobtada —sempre que se n'aportin proves i que no s'apliqui únicament a productes d'una procedència concreta—, per tal d'adaptar-se a la nova situació. Tanmateix, ni el govern d'Espanya ni la Comissió Europea (CE) estan fent el seguiment promès de l'evolució del mercat citrícola. La caiguda dels preus de les varietats primerenques i tardanes europees, deguda a les importacions provinents de països amb legislacions laborals i fitosanitàries més permissives, podria justificar legalment la protecció temporal de la citricultura (UE, 2016; Compés, García i Martínez, 2019).

Addicionalment, una altra qüestió absolutament rellevant seria la fitopatològica. Les plagues sud-africanes que més preocupen la citricultura europea són dues. El fong *Phyllosticta citricarpa*, que causa la «taca negra dels cítrics» (de l'anglès, *citrus black spot*). Realment, no fa el fruit menys apte per al consum ni li fa perdre gust, però n'impossibilita la venda en fresc per l'aparença. I l'arna *Thaumatotibia leucotreta*, que en estat larvari podreix la fruita des de l'interior. L'entrada d'aquestes plagues podria impedir-se amb l'aplicació del tractament en fred als cítrics, però la CE no l'exigeix i Sud-àfrica en prescindeix. No només això, sinó que la República de Sud-àfrica fins i tot manté un contenciós amb la UE davant l'OMC, en què al·lega greuges en l'aplicació de mesures relatives a la taca negra i a la traçabilitat de les importacions de cítrics (Compés, García i Martínez, 2019).

La CE, abans de la firma de l'AAE, mantenia que, a partir de cinc intercepcions de carregaments agroalimentaris amb agents perillosos, havia de prendre mesures més serioses que la suspensió de les importacions del producte de l'origen en qüestió. Tanmateix, el 2013 i el 2014 s'interromperen les importacions sud-africanes després de 35 i 28 intercepcions de cítrics, respectivament; quan l'època d'exportacions citrícoles a Europa des de Sud-àfrica gairebé s'havia acabat. Curiosament, la CE no va fer menció del límit anterior de cinc intercepcions en decisions més recents (Compés, García i Martínez, 2019).

Del 2015 al 2019, hi va haver 3.081 intercepcions d'agents nocius per als cítrics valencians en importacions hortofructícoles sud-africanes a la UE, segons dades de la CE recollides per la Unió de Llauradors (Unió de Llauradors i Ramaders, 2019*b*). De fet, hi ha plagues sud-africanes —i també d'altres procedències— que s'han instal·lat a Europa a través d'importacions agroalimentàries. Per exemple, el *cotonet* de Sud-àfrica (*Delottococcus aberiae*), ja detectat el 2009 al Baix Maestrat, s'ha anat expandint pels cítrics peninsulars; i la principal dificultat per a combatre'l és la impossibilitat d'emprar metilclorpirifòs a la UE (Namesny, 2020). Mentrestant, s'han identificat 51 matèries actives d'ús

agrícola autoritzades a Sud-àfrica però prohibides a la UE (Compés, García i Martínez, 2019). No debades les mostres de fruits sud-africans amb traces de substàncies actives no autoritzades per a l'exportació a la UE, a la campanya 2014-2015, doblaven les de 2009-2012 (Mutengwe, Chidamba i Korsten, 2016). A hores d'ara, no és misteri l'estratègia sud-africana d'evitar els ports espanyols i l'entrada a la UE a través d'Anglaterra, Alemanya i Holanda —Rotterdam, especialment (Compés, García i Martínez, 2019). Caldria destacar que la legislació agroalimentària de la UE és de les més exigents del món. Nogensmenys, des d'un punt de vista competitiu, suposa un distorsionador artificial contra l'agricultura pròpia si ha de concórrer amb productes de països tercers amb normatives més laxes que permeten obviar externalitats negatives sobre la salut dels éssers vius i el medi ambient. Això també és aplicable en matèria de legislació laboral, com demostra un informe sobre la citricultura a Sud-àfrica (Genis, 2015).

Addicionalment, no està de més apuntar que, en un mercat amb tanta oferta, la Comunitat Valenciana podria treballar la diferenciació del producte, i més tractant-se d'un sector amb tradició i qualitat. En aquest sentit, convindria que guanyés pes la Indicació Geogràfica Protegida de Cítrics Valencians, fent un seguiment del producte, controls de qualitat i una comercialització cuidada (Bellido, 2019).

4. L'Acord d'Associació Biregional UE-Mercosur i el Brexit

Dos dels esdeveniments polítics recents que més podrien influir en l'evolució de la citricultura valenciana pròximament són l'Acord d'Associació Biregional UE-Mercosur i l'eixida del Regne Unit de la UE, el Brexit.

Les negociacions de l'Acord d'Associació Biregional entre la UE i Mercosur[5] s'han anat allargant des del 1999. Després de vint anys de negociacions, el 28 de juny del 2019 es donaven per concloses. No obstant això, l'Eurocambra, l'octubre del 2020, rebutjà de ratificar-lo, considerant que la política mediambiental del president de la Federació brasilera, Jair Bolsonaro, era incompatible amb els objectius de la UE (*La Vanguardia*, 2020). El 2020, el ritme de desforestació de l'Amazones a la part del Brasil fou el més alt en deu anys, i es va trencar la tendència a la disminució (Silva *et al*., 2020). Així, la UE es troba en una tessitura complicada, puix que la Xina podria ocupar eixe mercat (Pellicer, 2021).

Per part de Mercosur, és l'acord més ambiciós de la seua història en termes de liberalització comercial, i per la banda europea suposaria l'eliminació —o com a mínim una rebaixa molt gran— d'aranzels per a l'accés a un mercat de més de 250 milions de perso-

5. El Brasil, l'Argentina, l'Uruguai i el Paraguai. Bolívia està en negociacions per a l'entrada.

nes. Les condicions no serien totalment simètriques. Així, Mercosur liberalitzaria progressivament el 91 % de les importacions procedents de la UE, i a la inversa, la liberalització seria del 95 % de les importacions procedent de Mercosur. Com és habitual, s'han previst un seguit de productes sensibles en les respectives economies. A continuació, es fan unes pinzellades sobre la seua previsible incidència en la citricultura espanyola i valenciana.

El Brasil és el segon productor citrícola del món, i el primer en taronges, que representen el 90 % dels seus cítrics. Espanya, per la seua banda, és el quart o cinquè productor mundial de cítrics i el sisè, en taronges. Són citricultures oposades: la brasilera va orientada quasi en la seua totalitat a la producció de sucs, sobretot concentrats, i l'espanyola es dedica principalment al mercat en fresc. Així, la citricultura brasilera no ha de preocupar-se de certs estàndards de qualitat ni de l'aspecte dels fruits, cosa que redueix els costos de producció. A més, la legislació laboral i mediambiental no té la duresa de l'europea, i els costos de producció i de recol·lecció són molt inferiors als d'Espanya (Sanfeliu, 2021).

El suc produït a Espanya és gairebé tot 100 % espremut, de més qualitat, i la matèria primera són les peces de fruita difícils de vendre en fresc, calibres petits o amb la pell defectuosa, però de bona qualitat organolèptica. La transformació dona eixida al 15-20 % dels cítrics espanyols anualment; és de procedència espanyola un 20-25 % del suc 100 % espremut venut a la UE (Sanfeliu, 2021).

Del Brasil és d'on procedeix el 90 % del suc consumit a la UE. Exporta, aproximadament, 1 Mt de suc concentrat anualment, el 66 % del qual es destina a la UE (dades del 2019-2020). El teixit productiu està compost per un oligopoli de tres grans empreses: Citrosuco, Cutrale i Louis Dreyfus, que mouen uns 2.000 milions/any de dòlars americans, dels quals una mica més de la meitat corresponen a vendes a la UE. Ara per ara, el suc brasiler és majoritàriament concentrat, però va augmentant la quota de 100 % espremut, de manera que amb la rebaixa dels aranzels la citricultura espanyola perdria previsiblement aquest segment de mercat. Lògicament, els més afectats serien els llauradors menuts (Sanfeliu, 2021). Creuar l'Atlàntic amb vaixells mercants té un cost per a les grans empreses citrícoles brasileres molt semblant al de transportar suc d'Espanya a França en camió cisterna (Sanfeliu, 2021).

Entrant en el Brexit, cal destacar que el Regne Unit, amb 67 milions d'habitants i bon poder adquisitiu, és el tercer mercat d'exportació de la Comunitat Valenciana, i també és el tercer país que més cítrics espanyols compra —unes 300.000 t (F&H, 2018). El 29 de març del 2017 inicià el procés d'eixida de la UE, conegut com a *Brexit*. Per a la citricultura espanyola, tant amb un Brexit «bla» amb acord amb la UE, com amb un Brexit «dur» sense acord, el problema més previsible seria d'ordre logístic, per la imposició d'una nova frontera, inspeccions i afectacions en el temps de transport; crucial per a productes en fresc. En cas que no hi hagués acord, però, caldria intuir la imposició d'aranzels als

cítrics espanyols, els quals passarien a ser tractats com els de qualsevol país tercer, i haurien de competir amb els procedents d'Egipte, del Marroc i de Sud-àfrica, principalment, que prompte signaren acords preferencials amb el Regne Unit. Una altra preocupació serien els possibles canvis burocràtics en les condicions fitosanitàries i també en la comercialització (Portal Frutícola, 2020).

Després d'haver-se prorrogat diverses vegades, en la data d'abandonament de la UE, el 17 d'octubre del 2019, s'arribà a un acord per a la sortida ordenada del Regne Unit, que tingué lloc el 31 d'octubre del 2019 (Meseguer, 2019). L'acord de retirada preveia un període transitori fins al 31 de desembre del 2020; dies abans arribaven a tres acords.[6] El de Comerç i Cooperació, que va entrar en vigor el primer de gener del 2021, quan el Regne Unit va passar a ser un país tercer, estalvià el pagament d'uns 198 M€ a les exportacions hortofructícoles espanyoles. Altrament, s'haurien aplicat els aranzels estipulats per l'OMC. L'any anterior, el 2019, el Regne Unit fou el quart comprador internacional de productes agroalimentaris valencians, dels quals, segons dades de la Unió de Llauradors, el 47 % foren cítrics, per un valor de 191 M€ (Agronews Comunitat Valenciana, 2020). L'acord era una bona notícia per a la citricultura valenciana, que acabava el 2020 amb una superfície de 159.148 ha. Tanmateix, en vint anys n'havia perdut unes 30.000 (Generalitat Valenciana, 2020*a*).

5. Conclusions

La taronja i la mandarina han estat les produccions emblemàtiques de l'agricultura valenciana des de finals del segle XIX. Actualment, la seva importància està retrocedint respecte de la resta de l'Estat, encara que continua sent la principal regió productora d'Espanya. Una estructura de la propietat massa reduïda, però, li impedeix adaptar-se a les noves exigències del mercat globalitzat, en el qual intervenen estats de l'hemisferi sud, com el Brasil i Sud-àfrica, que ofereixen producte a contraestació i amb costos de producció més reduïts.

L'increment de la superfície valenciana de conreu de cítric en els anys previs a l'ingrés d'Espanya a la CEE va ser espectacular, i s'hi van plantar varietats precoces especialment.

El tractat d'adhesió va prendre precaucions per evitar distorsions en el mercat comunitari, amb tot, en la campanya 1987-1988, la primera després de l'adhesió efectiva, Espanya

6. Acord de Seguretat de la Informació, Acord per a la Cooperació en l'ús Segur i Pacífic de l'Energia Nuclear i Acord de Comerç i Cooperació.

va exportar a la CEE el 84 % de la producció de cítrics. El 1987, el País Valencià va assolir la superfície màxima de tarongers de la seua història, amb 96.499 ha.

Les accions de liberalització del mercat agrícola europeu iniciades el 1995 van afectar poc la citricultura valenciana perquè no estava subjecta al proteccionisme de la PAC.

El nou segle va obrir noves preocupacions, com l'esgotament i la salinització dels aqüífers de la regió valenciana, en què l'agricultura consumeix el 75-80 % de l'aigua. Cal estendre el reg per degoteig, però és una inversió que el petit llaurador no sempre pot assumir.

Vint anys després de l'adhesió a la CEE, la producció espanyola quasi s'ha duplicat: altres regions de l'Estat han incrementat la superfície de cítric i la participació valenciana disminueix. L'oferta supera la demanda de la UE ampliada, s'estanquen els preus percebuts pel llaurador, cosa que afecta el marge de benefici i fa que els joves busquin altres sortides professionals i es dificulti el relleu generacional.

En el pla internacional són destacables tres esdeveniments. En primer lloc, l'acord signat el 2016 entre la UE i els països de la SADC, en el qual, si bé Sud-àfrica és la principal protagonista que competeix amb producte de qualitat, simultàniament hi ha altres acords, amb Egipte, Turquia i el Marroc, que exerceixen pressió sobre el mercat europeu de cítrics i afecten la capacitat d'exportació valenciana. En segon lloc, l'Acord d'Associació Biregional entre la UE i Mercosur, pel qual el Brasil aporta el 90 % del suc consumit a la UE, un suc que és majoritàriament concentrat però que, a poc a poc, augmenta la quota d'espremut, el tipus de suc que es produeix a Espanya. En disminuir els aranzels aplicats en virtut de l'acord, en pot quedar afectat el mercat. I, en tercer lloc, l'Acord de Comerç i Cooperació entre la UE i el Regne Unit sorgit del Brexit, que va entrar en vigor el 2021. El Regne Unit és el tercer país que més cítrics espanyols compra; l'acord fa estalviar a les exportacions hortofrutícoles espanyoles uns 198 M€ d'aranzels.

Bibliografia

Agronews Comunitat Valenciana (2020). «Satisfacción en el sector hortofrutícola tras el acuerdo post-Brexit que evitará el pago de aranceles» [en línia]. <https://www.agronewscomunitatvalenciana.com/index.php/satisfaccion-en-el-sector-hortofruticola-tras-el-acuerdo-post-brexit-que-evitara-el-pago-de> [Consulta: juny 2023].

Amorós, M. (1989). *Agrios*. Lleida: Dilagro.

Badosa, J. (2005). «La adhesión de España a la CEE». *Información Comercial Española*, núm. 826, p. 99-106.

Ballestero, E. (1983). «La integración de la agricultura española en la CEE. Algunos aspectos (1)». *Revista de Instituciones Europeas*, núm. 10, vol. 3, p. 803-833.

Bellido, A. (2019). «José Enrique Sanz: La taronja valenciana havia pensat que sempre podia viure de la seua fama» [en línia]. *Diari la Veu* (4 març 2019). <https://www.diarilaveu.com/entrevista-jose-enrique-sanz-igp-citrics-valencians> [Consulta: juny 2023].

Compés, R.; García, J. M.; Martínez, V. (2019). *Impacto del Acuerdo entre la UE y Sudáfrica en relación con el sector citrícola*: *El estudio del caso valenciano*. València: Universitat Politècnica de València.

Díaz, C. (1982). «Agricultura española y su incidencia de cara a la integración a la CEE». *Revista de Estudios Regionales*, núm. extraordinari 4, p. 187-191.

Estruch, V. (2007). «La citricultura española. Evolución y perspectivas de futuro». *Agricultura Familiar en España 2007* [Fundación de Estudios Rurales], p. 126-140.

F&H (2018). «Los exportadores españoles de cítricos temen los efectos del Brexit» [en línia]. *F&H (Frutas y Hortalizas)* (octubre). <https://fyh.es/los-exportadores-espanoles-de-citricos-temen-los-efectos-del-brexit/> [Consulta: juny 2023].

Franquet, J. M. (1998). *Fitopatologia i malherbologia citrícola a les Terres de l'Ebre*. Roquetes: Centre de Lectures de les Terres de l'Ebre.

García, J. M. (2002). «La agricultura mediterránea y las reglas de la globalización. ¿Un juego de suma positiva?» *Mediterráneo Económico*, vol. 2, p. 33-52.

Generalitat Valenciana (2006). *Informe del sector agrari valencià* [en línia]. <https://portalagrari.gva.es/va/pye/informes-del-sector-agrario-valenciano> [Consulta: juny 2023].

— (2020*a*). *Superfície regional de cítrics en el total nacional* [en línia]. <https://portalagrari.gva.es/va/pye/estadistiques-agricoles> [Consulta: juny 2023].

— (2020*b*). *Evolució de la superfície de terres de cultiu de la Comunitat Valenciana 1983-2020* [en línia]. <https://portalagrari.gva.es/va/pye/otros-informes> [Consulta: juny 2023].

Genis, A. (2015). *Working Paper 54*: *Oranges and labourers: the potential for job creation in the citrus sub-sector of South Africa*. Ciutat del Cap: Institute for Poverty, Land and Agrarian Studies.

Gómez, J. M. (1989). «La citricultura española y la Europa de los Doce». *Estudios Románicos*, núm. 6.

González-Sicilia, E. (1968). *El cultivo de los agrios*. València: Bello.

Iniesta, J. (2016). *Caracterización físico-química y compuestos funcionales de cuatro variedades de naranjas tardías*. Oriola: Universidad Miguel Hernández.

Juste, F. (1995). «La citricultura en España. Perspectivas y necesidades futuras». *Vida Rural*, núm. 22, p. 70-74.

Maroto, J. V. (1998). *Historia de la agronomía*. Madrid: Mundi-Prensa.

Martínez, F. J. (2006). «Citricultura española: situación actual y perspectivas de futuro». *Vida Rural*, núm. 237, p. 35-42.

Martínez, F. J. (2008). «Evolución y perspectivas de la citricultura española». *Vida Rural*, vol. 267, p. 21-27.

Messeguer, M. (2019). «La victoria de Johnson el 12-D, antesala de la consumación del Brexit». *La Vanguardia* (13 desembre).

Mutengwe, M. T.; Chidamba, L.; Korsten, L (2016). «Pesticide residue monitoring on South African fresh produce exported over a 6-year period». *Journal of Food Protection*, núm. 79, vol. 10, p. 1759-1766.

Namesny, A. (2020). «El cotonet de Sudáfrica, plaga reciente de los cítricos en España» [en línia]. *Tecnología Hortícola* (20 juny). <https://www.tecnologiahorticola.com/cotonet-baix-sudafrica-plaga-citrico> [Consulta: juny 2023].

Noguera, J. (2010). «Viabilidad y competitividad del sistema citrícola valenciano». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 52, p. 81-99.

Pellicer, L. (2021). «Las resistencias de Francia y de Austria bloquean el Acuerdo de la UE con Mercosur». *El País* (12 març).

Piqueras, J. (1997). «Exportación agraria y transporte en Valencia: 1850-1930». A: Morilla, J.; Gómez-Pantoja; Cressier, P. (ed.). *Impactos exteriores sobre el mundo rural mediterráneo*: *Del Imperio romano a nuestros días*. Madrid: Ministeri d'Agricultura, Alimentació i Medi Ambient.

— (1999). *El espacio valenciano*: *Una síntesis geográfica*. València: Gules.

Portal Frutícola (2020). «España: Industria de cítricos trabaja para enfrentar las complicaciones post Brexit» [en línia]. *PortalFrutícola.com* (21 octubre). <https://www.portalfruticola.com/noticias/2020/10/21/espana-industria-de-citricos-trabaja-para-enfrentar-las-complicaciones-post-brexit/> [Consulta: juny 2023].

Rico, A. (2002). «Insuficiencia de recursos hídricos y competencia de usos en la Comunidad Valenciana». *Boletín de la AGE*, vol. 33, p. 23-50.

Sanfeliu, I. (2021). «El acuerdo UE-Mercosur atenta contra la cadena del valor citrícola» [en línia]. *Valencia Fruits* (14 abril). <https://valenciafruits.com/inmaculada-sanfeliu-acuerdo-ue-mercosur-atenta-cadena-valor-citricola/> [Consulta: juny 2023].

Silva, C.; Pessôa, A.; Carvalho, N.; Reis, J.; Anderson, L.; Argao, L. (2020). «The Brazilian Amazon deforestation rate in 2020 is the greatest of the decade». *Nature, Ecology & Evolution*, núm. 5, p. 144-145.

Soria, H. (1996). «La exportación de cítricos. En 1996 España ha exportado, aproximadamente, 2.405.000 t de cítricos». *Vida Rural*, núm. 36, p. 72.

Unió de Llauradors i Ramaders (2019). «La Unió denuncia que la Comissió no audita les importacions de cítrics de Sud-àfrica des de 2016, malgrat l'augment de les intercepcions amb plagues». *LA UNIÓ* [en línia] (18 desembre). <https://launio.org/post/la-unio-denuncia-que-la-comissio-europea-no-audita-les-importacions-de-citrics-d-278331> [Consulta: juny 2023].

Unió Europea (UE) (2016). «Acuerdo de Asociación Económica entre la Unión Europea y sus Estados miembros, por una parte, y los Estados del AAE de la SADC, por otra». *Diari Oficial de la Unió Europea* [en línia], L250 (16 setembre), p. 3-2118. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A0916(01)> [Consulta: juny 2023].

La Vanguardia (2014). «Iberdrola concluye su primer proyecto renovable en Sudáfrica, de 273 millones». *La Vanguardia* (15 juliol).

La Vanguardia (2020). «La Eurocámara rechaza ratificar el acuerdo UE-Mercosur "en su estado actual"». *La Vanguardia* (7 octubre).

Zaragoza, S. (2014). «Cuándo y cómo se introdujo la naranja dulce en España». *Levante Agrícola*, núm. 423, p. 204-209.

— (2018). «Los cítricos en España en el siglo xviii. El inicio de la citricultura comercial». *Levante Agrícola*, núm. 443, p. 188-192.